

ANTOLOGIA LIRICII DE DETENȚIE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Ilie POPA,

Fundația Culturală MEMORIA-filiala Argeș,
Str. Livezilor, Nr. 41, Pitesti, Arges, 110148, Romania,
e-mail: ci.popa@yahoo.com, ilie.popa@upit.ro,

Abstract. This paper presents a summary of the „*Anthology of detention lyrics from Romanian space*” volume in development at the „*Memoria*” Cultural Foundation, branch Arges, to be issued soon. The volume contains a collection of poems written by great poets, great men of culture or even ordinary people, political detention during the communist prisons, or after detention during deportation (House Arrest-DO), or the during period of fight anti-communist partisans, or after this period. By the Romanian space, we defined Romanian cultural space of Romanian language that includes both current geography of Romania and former Romanian provinces of Bessarabia, the current Republica Moldova and Northern Bukovina, Chernăuți region of Ukraine today. The volume includes poems written by over 170 authors from three geographical areas mentioned above. This is a minimum number of authors because, during completion of the work, through extensive investigative actions, may be new poets. Even after completion, do not believe that this edition will include all authors. Also, the volume contains some poems written by four poets Tatars from Romania.

Keywords: *detention lyrics, physical and psychological suffering, hunger, cold, humiliation, isolation, despair.*

1. Introducere

Lucrarea reprezintă o sinteză a volumului „*Antologia liricii de detenție în spațiul românesc*” [1] aflat în dezvoltare la Fundația Culturală Memoria, filiala Argeș. Volumul cuprinde o colecție de poezii culese de pe ogorul însângerat al temnițelor comuniste, poezii scrise de mari poeți, mari oameni de cultură sau chiar oameni simplii, în perioada detenției politice, sau după, în timpul deportărilor cu domiciliu obligatoriu (DO) sau după, în timpul perioadei de luptă anticomunistă a grupurilor înarmate dau după, o lungă trăire dominată de o suferință nejustificată.

Prin spațiul românesc s-a definit spațiul cultural al limbii române care cuprinde atât spațiul geografic al României actuale, cât și fostele provincii românești din Basarabia, Republica Moldova de astăzi și din Bucovina de Nord, regiunea Cernăuți din Ucraina de astăzi.

Volumul, structurat în trei capitole, cuprinde poezii scrise de peste 170 de autori din zonele geografice prezentate mai sus. Acesta este un număr minim de autori deoarece, până la definitivare, prin ample acțiuni de investigație, pot apărea noi poeți și, nici după definitivare, volumul nu va avea pretenția că va cuprinde toți autorii. Edițiile viitoare se vor completa, poate, cu alți autori.

De pe teritoriul României de astăzi, volumul cuprinde poezii scrise de 155 poeți, din zona Basarabiei, doi autori, Mihai Maxim Leancă și Vasile Bătrânc, iar din zona Bucovinei de Nord, 4 autori, la care se adaugă mai multe poezii populare anonime scrise de poeți populari deportați. Spațiul rezervat României de astăzi cuprinde și 4 poeți de naționalitate tătară cu ani grei de detenție.

Capitolul I este rezervat poeziei detenției din zona geografică actuală a României. Pe lângă cei 155 autori, conține și un paragraf rezervat autorilor necunoscuți. El cuprinde poezii care au fost transmise prin cod Morse din celulă în celulă, memorate de unii deținuți care, după eliberare, le-au consemnat în manuscris sau le-au publicat în diverse colecții de poezie sau memorii, fără să se cunoască autorii lor. Unele poezii sau fragmente de poezii au fost scrijelite pe unele părți ascunse ale zidurilor interioare ale închisorilor.

Poeții sunt ordonați după valoare și notorietate și după volumul poeziilor. Fiecare poet este însoțit de câte o scurtă biografie de maxim două pagini, insistându-se în mod deosebit pe caracteristicile personalității fiecăruia, cauzele, perioadele și aspectele reprezentative din timpul detenției, opera literară și alte opere. Se începe cu marii poeți: Radu Gyr; Nichifor Crainic; Andrei Ciurunga; Vasile Voiculescu; Ion Caraion, Păstorel Teodoreanu și se încheie cu poeți necunoscuți ale căror poezii au fost luate din manuscrise proprii sau din dosarele de la Securitate [2-12].

Temele principale abordate sunt legate de viața de zi cu zi a deținutului, de marile lui suferințe fizice și psihice: foamea, frigul, torturile fizice și psihice din timpul anchetelor și după, pedepsele, izolarea, deznădejdea, umilința, degradarea morală, comportamentul bestial al gardienilor. O altă temă de o deosebită intensitate în poezii, este cea legată de credința în Dumnezeu, ca sprijin moral esențial în momentele cele mai grele din timpul detenției.

Capitolul II este rezervat poeziei deportaților din spațiul românesc și sovietic și cuprinde 16 poeți.

În capitolul III se prezintă 4 dintre cei mai reprezentativi poeți de etnie tătară din România care au făcut detenție politică, unul dintre ei, decedat în detenție.

Fiecare capitol începe cu câte un paragraf în care se prezintă caracteristicile istorice, politice, sociale zonale și internaționale ale perioadelor de detenție.

Este demn de remarcat faptul că, după cunoștințele noastre, nici o altă țară din lume și nici o perioadă istorică nu a concentrat o atât de mare densitate de poeți și intensitate creativă. Deținutul redescoperă magia cuvântului și evadează în spațiul poeziei. După mărturiile foștilor deținuți politici și din documente, se poate afirma că, în ciuda condițiilor bestiale de viață, închisorile politice comuniste au fost veritabile focare de cultură și creație.

2. Lirica spațiului carceral din România

În România din timpul regimului dictatorial comunist au existat peste 100 de centre de detenție politică.

Autoritățile comuniste au trimis în închisori și lagăre de muncă forțată, din motive politice, circa 2.000.000

de persoane, dintre care, circa 200.000 au murit fiind, fie executați după o judecată sumară, fie supuși unui regim de exterminare de o cruzime greu de imaginat [13].

Dar cine a format această masă imensă de oameni aleși pentru a fi distruși fizic și moral? Marea lor majoritate au plătit cu libertatea sau chiar cu viața, pentru că constituiau ceea ce era mai valoros în societatea românească. Erau demni, patrioți, cinstiți, inteligenți, cultivați, harnici, bine situați în societate. S-a urmărit distrugerea civilizației românești sedimentată de secole.

Dar, efectul tuturor măsurilor de imbecilizare a persoanei în temnițele comuniste, cu insignifiante excepții, a dezvoltat o imensă intensitate creativă, a făcut din deținut, poet, versurile lui țâșnite din flăcările suferințelor și durerii au constituit calea sublimă, nobilă de rezistență. Așa se face că mare parte dintre autorii versurilor din această antologie nu erau poeți consacrați. Detenția i-a făcut poeți.

Majoritatea versurilor au o deosebită valoare documentară. Ele descriu viața de detenție, suferințele fizice și psihice, foamea, frigul, izolarea, moartea, umiliința, deznădejdea, credința în Dumnezeu, comportamentul bestial al gardienilor. Exemplificăm în cele ce urmează câteva dintre aceste teme.

În poezia „*Prefață la un cântec de temniță*” [1], marele poet Radu Gyr dezvoltă tonalitatea violentă în configurarea spațiului carceral: În aprigele mele belciuge,/piatra mă-nfulecă, fierul mă suge./În bezne m-afund, zi de zi, și-n urât,/Întâi pân’ la glezne, apoi pân’ la gât./Curând, o să-mi treacă de gură, de frunte,/lespedea temniței, cu gânganii mărunte,/și-am să dispar în grozava ei gușă,/în tugetul ei subteran și-n cenușă...

La Radu Gyr, foamea și frigul capătă proporțiile unui abis halucinant:

Foametea zgâlțâie temnița/ca un crivăț de mare turbare./Viețaii cad din picioare,/sunt numai jind, numai gură,/foame și ură... Așa, încleștat și fugit de osândă,/hoitul din pivniță rânjește la pândă,/sălbatec, cu dinții, cu mâinile bete,/mușcă din moarte cu sete... (*Foamete*);

Curge, curge din nesecate cișmele./Frigul, Frigul, teribilul Frig./Printre zăbrele dârdâie ziua de țipirig,/drevele clănțânesc din măsele./Schelălăie lacătul, afară la ușă,/ca o spinare de bivoliță stă pătura sură./Inima mi-a fumegat, o vreme, pe gură,/și s-a stins în cenușă./Mi-e frig, mi-e frig, - vreau să urlu, să zbier,/cu țipat metalic de fierăstraie. /Țipătu-nțepenește în ger,/ca o momâie de paie./S-a zgribulit patul, celula e de hârtie,/ghetele-au tremur și mârâit de potâi/Mi-e frig. M-aș vrea opărit cu leșie,/aș mesteca tăciuni, as bea vâlvătai. ... Foamea, jindul, poftele nu mă mai dor,/mi s-a făcut țurțuri sub piele./Până și lupii gurilor mele/au degerat în zănoagele lor. (*Frig*).

Aceeași foame acutizată, agresivizată, asociată cu motivele biblice este prezentată plastic de poetul Nichifor Crainic în poezia „*Cântecul foamei*” [7]: De voi fi fost cândva ciorchine./Sunt azi o boabă stoarsă-n teasc./În flămânzenia din mine/Turnați o zeamă și renasc./... /Repetă, bunule, minunea/Și ospătează mii de guri/Iar mie ascultă-mi rugăciunea:/Dă-mi doar un coș cu frimituri!

Inutilitatea și deznădejdea poetului încarcerat este sugestiv prezentată de poetul Nichifor Crainic în poezia „*Cântec de după gratii*” [1]: Am fost făcut să n-am/Pe

acest pământ nimic./Ca pasărea pe ram/Cobor și mă ridic./... /Și dacă-am fost poet/Și luptător pe rând./Sunt astăzi un schelet/Ce spânzură de-un gând./...

Bezna damnației și recurențele acesteia reprezentate prin sânge, foame, frig, comportament bestial al gardienilor, moarte, sunt pictorial prezentate de poetul supranumit „al Canalului”, Andrei Ciurunga, în poezia „*Canalul*” [2]: Aici am ars și-am sângerat cu anii/aici am rupt cu dinții din țărână/și-aici ne-am cununat, cu bolovanii,/câte-un picior uitat sau câte-o mână./... /Aprinși sub biciul vântului fierbinte;/bolnavi și goi pe ger și pe ninsoare,/am presărat cu mii de oseminte/ meleagul dintre Dunăre și Mare./Trudind flămânzi de cântec și de pâine/înjurături și pumni ne-au fost răsplata./Să facem drum vapoarelor de mâine,/am spintecat Dobrogea cu lopata./...

În poezia „*Ajută, Doamne*” [1], Andrei Ciurunga invocă divinitatea pentru eliberarea deținuțului din spațiul carceral: De-aici, dintre sfinți și jivine,/când umbrele serii se țes/mă rog în genunchi către Tine:/ajută-mă Doamne să ies!/Cum nu-mi poți întinde o mână,/căci cerul e larg și înalt/trimite-mi o creangă bătrână/de măr, peste zid să mă salt.

Atmosfera lugubră, înfiorătoare din Zarca Aiudului este înfățișată de poetul Ionel Zeană în poezia „*Nopti la Zarcă*” [1]: Ca din haos, din abis,/Vântul sub zăbrele plânge:/Leșul lunii, plin de sânge,/Se rostogolește-n vis./Stelele cu ochi de lup/les din văgăuni la pânze./Haite de vampiri, flămânde,/Ne sug sângele din trup./Ah, degeaba facem cruci/Să ne ocrotească Domnul./Să nu ne mai fie somnul/Plin de șerpi și de năluci!

Un poet mai puțin cunoscut, Nicolae Caratană, evocă chinul și umiliința lanțurilor de la picioare în poezia „*Cântec pentru lanțurile de la picioare*” [14]: Iată-ne de-acum și-n lanțuri!/Până când va să ne ție?/Mi-au făcut la glezne șanțuri,/brazde trase-n carne vie./Zi de zi, oricât de-ale-ne,/mi-au tăiat ciorapi, izmene./Uite-aice, uite-aice:/Au belciuge două brice./Unii spun că sunt custuri/meșterite dinadins/să ne facă tăieturi. ...

Diabolicul „*experiment Pitești*” de „*reeducare prin tortură*” inițiat la închisoarea din Pitești este fascinant prezentat de Auren Vișovan în poezia „*Pitești*”: Oprîți-vă din hohote – nebuni!!!/În răsul vostru negru/Fierb clocoțte de sânge,/Din rânjetul Satanicei furtuni./... /Morți vii, stafii,/Și urlete surpate de nebuni/... /O, Doamne, unde ești?!/De ce n-aprinzi minuni,/minuni cerești?!/Pe unde ești? o, Doamne, unde ești?!/... /Din nepătruns/nici un răspuns/... /Pitești...Pitești...Pitești...

Alți mari poeți români încarcerați au evocat cu înaltă măiestrie aceleași teme. Printre aceștia se pot menționa: Vasile Voiculescu, Ion Caraion, Ioan Andrei, Sergiu Mandinescu etc.

3. Lirica deportărilor din spațiul românesc [1]

De inspirație stalinistă, deportările și dislocările de populații ce au afectat un număr imens persoane în perioada 1945-1964 au constituit o practică politică violentă obișnuită. Deportarea a fost o formă de detenție politică ce afecta major drepturile fundamentale ale omului: dreptul la proprietate, la libertatea de mișcare, la o viață normală. Viza controlul total al populației, intimidarea, frica, senti-

mentul insecurității individului pentru a-l aduce la supunere și tăcere, distrugerea unor categorii sociale și comunități tradiționale bine structurate.

Primul mare val al deportărilor din istoria recentă a României a avut loc în ianuarie 1945, când peste 70.000 de persoane, în special etnici germani, au fost deportați în Uniunea Sovietică. Au urmat deportările din 1949, 1950.

A doilea mare val de deportări a avut loc în noaptea de 17/18 iunie 1951, de Rusalii, când au fost deportate 12.791 de familii, însumând 40.320 de persoane, din 258 de localități situate în apropierea frontierei cu Iugoslavia (circa 25 km), actualele județe Timiș, Caraș-Severin și Mehedinți. Au fost deportați cu DO în câmpia Bărăganului, români, germani, sârbi, bulgari, refugiași din Basarabia și Nordul Bucovinei, români macedoneni. Transportul efectiv a necesitat 2.656 vagoane de tren pentru vite și 6.211 autocamioane.

Timp de cinci ani, noile localități din Bărăgan au funcționat după modelul lagărelor de muncă. Deținuții erau permanent monitorizați de organele de securitate și miliție, obligați să lucreze la fermele de stat din apropiere, neavând voie să depășească zona de 15 km de la locuință.

După eliberarea deportaților din anul 1956, o altă categorie de persoane cu DO este reprezentată de deținuții politici care își ispășiseră pedeapsa, dar care, potrivit H.C.M. 337/11 martie 1954, primesc DO în satele noi din Bărăgan.

Au fost multe alte loturi de deportați, cele mai mari având loc la: 27 mai 1952 pentru 2.911 persoane din regiunea Stalin (Brașov); 5 august 1952, 1.097 persoane din regiunea Constanța; 3-5 iunie 1952, 823 persoane din regiunea București (numai din Giurgiu, 793).

O statistică secretă grosieră din 16 februarie 1968 a Consiliului de Securitate a Statului arată că numărul persoanelor cărora li s-a impus DO, fiind considerate periculoase pentru securitatea statului, se ridică la circa 60.000. Dacă la aceștia se adaugă și foștii deținuți politici cu pedepse administrative - DO și cei internați în lagărele de muncă forțată, numărul total se ridică la circa 82.700 persoane.

Între anii 1951-1956, în localitățile de deportare din Bărăgan au decedat 1.687 persoane: 1.510 adulți (89,57%) și 177 copii (10,43%). La 218 persoane, locul de deces nu este cunoscut.

La 28 iunie 1940, Basarabia și Bucovina de Nord, provincii românești, au fost ocupate de Uniunea Sovietică. După ocupare, principalele preocupări ale puterii sovietice comuniste au fost schimbarea componenței etnice a locuitorilor și colectivizarea forțată a agriculturii. Pentru aceasta, autoritățile comuniste de la Moscova au recurs la deportări masive ale populației băștinașe. Au fost trei valuri de deportări: 12-13 iunie 1941 (32.423 persoane transportate în vagoane de vite, 931 din Basarabia și 340 din Bucovina de Nord); 5-6 iulie 1949 (40.850 persoane); 31 martie - 1 aprilie 1951 (2.617 persoane). Bărbații erau deportați în unele lagăre, iar femeile și copiii, în alte lagăre din alte zone geografice ale Uniunii Sovietice. Este de remarcat faptul că ordinele venite de la Moscova au fost executate de unii locuitori din Basarabia și Bucovina de Nord, „oamenii noi” ai bolșevicilor care, în schimbul serviciilor

făcute, erau promovați în posturi foarte bine plătite și susținuți în activitatea lor profesională.

Există puține documente și mărturii privind creațiile poetice ale deportaților din România de astăzi. Totuși se pot menționa câteva. Printre acestea, este de remarcat poezia „Mi-e dor” scrisă de Niculina Mihalache, soția fruntașului țărănist Ion Mihalache, care a avut DO în două rânduri, înainte și după anul 1956 în localități din Bărăgan. Este o poezie în stil popular, formată din 24 strofe în care evocă nostalgia locurilor natale. Iată două dintre acestea: ... Mi-e dor de casele din sat/ Mi-e dor de toți, mi-e dor de toate/ Mi-e dor de tot ce am lăsat/ Dar mai ales de libertate/... Acolo-ași vrea să fiu când/ Tu Vei vrea la Tine să mă iei/ Și la bisericuța veche/ Să dorm lângă părinții mei.

O altă poezie, cu titlul „În caznă și surghiun” este scrisă de Vasile Rotaru, refugiat din Basarabia în Banatul românesc și deportat tot în Bărăgan. Iată câteva versuri reprezentative: ... Acolo, pe câmpie,/ Sub cruntă silnicie,/ / S-au stins spre veșnicie/ În caznă și surghiun/ Cei duși ca la osândă,/ Dezmoșteniți de soartă,/ Departe de-a lor vatră/ De dragul lor cămin,/ Sub paza nemiloasă,/ Tânjind s-ajung-acasă,/ ...

Din spațiul basarabean, sunt de remarcat poeziile lui Mihai Maxim Leancă, deportat 15 ani în Siberiile de gheață. Redăm câteva versuri din poezia „Când viața ți-i furată”: ... Când viața ți-i furată,/Și libertatea toată/Dus prin închisori,/La muncă forțată/În tundra înghețată/De frig și foame mori./Și ani întregi/Și toți pribegi/Trăind în închisoare,/ Blestemând dușmanii/ Bolșevicii, golanii/ ...

Un alt exemplu reprezentativ al spațiului basarabean și nordbucovinean este cel al poetului Leon Levițchi care în poezia „În memoria deportatului necunoscut” spune:

... Cât prinde Nordul ger în nesfârșire/se-ntinde în albul orbitor de nepătruns/muțenia acelor sfinte nesfințite cimitire./În lutul bocnă, sub un strat de-o palmă,/ zac Ion dintre Ionii noștri duși fără prihană,/în veacul crud./Însângerat precum o rană,/zac țeste găurite, oase frânte, așchii, moaște,/iar veacul minte-ntruna că renaște...

O categorie interesantă este dată de poeziile populare scrise de poeții țărani, mai ales din spațiul nordbucovinean. Un exemplu este poezia „Mi-am pus gând să fug acasă” din care reproducem versurile: Mi-am pus gând să fug acasă,/Dar kazahii nu mă lasă./Am mai stat doi ani de zile,/Fără mamă, fără nime./Acasă când am pornit/ Am trecut pe la mormânt/Acolo-am îngenuncheat,/Cu durere am strigat,- Mamă, mamă, ieși afară/Și dumă la noi în țară;/Nu mă lăsa supărată/Și-așa de înstrăinată.

4. Lirica detenției în creația deținuților politici tătari din România[1]

În destinul popoarelor ca și al oamenilor există perioade de cumpănă, de criză, în care literatura, arta, știința, fie că estompează, fie că se pierde în mediocritate. O asemenea situație a fost în perioada comunistă a României, începând cu anul 1944 și continuând până în zilele noastre.

În acele morminte pentru cei vii, în acele locuri cumplite de torturi și privațiuni morale și fizice, în acele celule ale distrugerii speranței în omenire, alături de poeții și intelectualii români au suferit și au murit un număr de peste 100 deținuți politici tătari (din nefericire, numărul exact

nu-l putem ști), intelectuali, poeți, prozatori, dramaturgi. Poeziile din volum au fost traduse în limba română de Güner Akmolla. Iată câțiva dintre aceștia.

ŞAIP VELI ABDULA (1913-1991), supranumit de contemporani preotul, poetul, militantul, patriotul din Al-bești de Constanța (Akbaş), a militat pentru independența Crimeii și a organizat adăpostirea refugiaților tătari crimeeni în satul său. A fost preot și învățător în satul natal unde l-au arestat în anul 1945. Apoi a fost arestat din nou în anul 1952 când era preot (hoge) în orașul Tulcea. Condamnat la 7 ani de închisoare în celebrul proces al primului lot de patrioți tătari, a fost eliberat prin decret în iarna anului 1957. Timp de 60 de ani n-a mai scris, piesele de teatru scrise și regizate de el însuși (Nunta, Bogatul și săracul), poeziile, dispăruseră din România, câteva recuperându-se din Turcia. Au fost scrise în limba tătară crimeeană, în alfabet arab și traduse în română de fiica sa, Güner Akmolla, după anul 1990.

NEGIP HAGI FAZÎL (1906-1948) a fost declarat prin vot „*Erou național al tătarilor din lumea întreagă*” la Congresului Mondial al tuturor tătarilor din anul 2009. Personalitate de excepție prezentă în lupta politică și în cultura neamului, Negip Hagi Fazîl s-a născut în satul Tătaru (Azaplar). Studiile începute la școala din satul natal le-a continuat la Constanța la școala germană, apoi la Seminarul Musulman din Medgidia, pe care absolvindu-l, a urmat Academia Cooperativelor de Bănci și după absolvire a lucrat ca inspector bancar la Banca Populară din Constanța. Revenit în satul natal pentru a lucra pământul familiei, el a pus bazele „*Comitetului de Tineri Naționaliști Tătari*”. A fost arestat, torturat și ucis în toamna anului 1948. S-a bucurat deopotrivă de iubirea și prețuirea atât tătarilor cât și a românilor.

SALIA FAZÎL – MEMET (1903-1961), prima poetesă a tătarilor crimeeni din Dobrogea. Este sora mai mare a lui Negip H. Fazîl. A absolvit Liceul Pedagogic Turc din Bazargic, Dobrici din Bulgaria de azi și a scris în dialectul turc și tătar. A fost arestată în primul lot al tătarilor patrioți și condamnată 5 ani. După eliberare (în anul 1956) a rupt foile cu poezii. Au fost recuperate de la prieteni doar câteva.

MEMET VANI - YURTSEVER (1907- 1995), absolvent al Seminarului Teologic Musulman din Medgidia, la data arestării, în anul 1952, era profesor de limba tătară la Liceul Pedagogic Tătar din Constanța, înființat de regimul comunist aservit Moscovei, care urmărea destrămarea României, printre altele, și prin elementul minoritar tătar. Condamnat la 15 ani, el scapă în urma unui proces special și apoi emigrează oficial în Turcia împreună cu toată familia sa. A scris poezii despre cruzimea interogatoriilor și piese de teatru în dialectul turc, traduse ulterior în limba română de Güner Akmolla.

Concluzii

Poezia concentraționistă, îndeosebi ca dimensiune, dar ca și valoare literară, reprezintă un fenomen românesc unic în lume. Acest teritoriu liric însușește atât creații ce și-au câștigat atributul de „literar”, cât și texte care n-au depășit caracterul de „literalitate”, simplă versificație, dar conservându-și prin excelență valența documentară.

Deținutul politic chinuit și istovit fizic și psihic evadează în spațiul liric concentrat pe două dimensiuni, între care intervine în mod foarte diferit, estetic: dimensiunea unană a suferinței autentice și dimensiunea spirituală ca relație personală între poet și divinitate, simțită ca sprijin moral și speranță.

Deși, cu mici excepții, nici o poezie n-a putut ieși scrișă pe poarta închisorii, zeci, sute de mii de versuri au fost salvate datorită memoriei deținuților.

Cu toate măsurile diabolice cu puternice izvoare străine ale autorităților comuniste autohtone de distrugere a tot era mai valoros în ființa românească, de imbecilizare a persoanei, se poate constata că demersul nu și-a atins scopul, și prin această impresionantă creație lirică.

Bibliografie

[1] Ilie POPA, *Antologia liricii de detenție din spațiul românesc*, Editura Memoria București, în curs de apariție.

[2] Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România (AFDPR), *Poeți după gratii*, vol. 1, București, 1993.

[3] Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, *Poeți după gratii*, vol. 2, București, 1993.

[4] Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, *Poeți după gratii*, vol. 4, Editura RAMIDA, București, 1997.

[5] Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, *Din documentele rezistenței*, nr.1, București, 1991.

[6] Arhiva Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, *Din documentele rezistenței*, nr.2, București, 1991.

[7] Mănăstirea Petru Vodă, *Poeți după gratii*, Editura Mănăstirea Petru Vodă, 2010.

[8] Zahu PANĂ, *Poezii din închisori*, Editura Cuvântul Româncsc, Canada, 1982.

[9] Ioana Cistelecan, *Antologia poeziei carcerale*, Editura EIKON, Cluj-Napoca, 2006.

[10] Paula Romanescu, *Unde sunt cei care nu mai sunt? Ou sont-ils ceux qui nexistent plus?*, ediție bilincvă româno-franceză, Editura Betta, București, 2012.

[11] Revistele *MEMORIA*, nr. 1-81.

[12] http://www.literaturasidetentie.ro/prieten/carte_17_16.php

[13] Cicerone Ionițoiu, „*Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși*”. Dicționar Ș,T,Ț,U,V,W,X,Y,Z, Editura „Mașina de scris”, București, 2006, pp. 5.

[14] Nicolae Caratană, „*Dialog cu neantul*”, Editura *Ex Ponto*, Constanța, 2001, pp. 80.